

Din ve İnsan Dergisi

Journal of Religion and Human - مجلة الدين والإنسان

ISSN: 2980-1117

Cilt / Volume: 6

Sayı / Issue: 11

Haziran / June 2026

Hatice Kübra Elbeyli
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
hk.agbayram@gmail.com

ORCID: 0009-0005-8600-1550

Margaretha T. Heemskerk, Çev. Enes Durmuş & Gülay Parlak Durmuş, Mu'tezile Kelamında Acı (Abdülcebbâr'ın Acı ve İlahi Adalet Hakkındaki Öğretisi), İstanbul, alBaraka Yayınları, 2025, ss.244.

Atıf/Citation: Elbeyli, H.K. (2026). Margaretha T. Heemskerk, Çev. Enes Durmuş & Gülay Parlak Durmuş, Mu'tezile Kelamında Acı (Abdülcebbâr'ın Acı ve İlahi Adalet Hakkındaki Öğretisi) İstanbul, alBaraka Yayınları, 2025, ss. 244. *Din ve İnsan Dergisi*, 6 (11), 184-188.

Makale Türü / Article Information: Kitap İncelemesi / Book Review

Yükleme Tarihi / Received Date: 28.04.2026

Kabul Tarihi / Accepted Date: 07.06.2026

Yayınlanma Tarihi / Published Date: Haziran 2026

İlk-Son Sayfa / First-Last Page: 184-188

Telif Hakkı ve Lisans / Copyright&License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptir; bu çalışma Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası lisansı altında yayımlanır. | Authors own the copyright of their work published in the journal; this work is published under the Attribution-NonCommercial 4.0 International license.

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlanmış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır. Research and Publication Ethics were complied with in the published articles; international standards published by COPE (Committee on Publication Ethics) for Editors and Authors have been taken into account.

Margaretha T. Heemskerk (Çev. Enes Durmuş & Gülay Parlak Durmuş),
Mu'tezile Kelamında Acı: Abdülcebbâr'ın Acı ve İlahi Adalet Hakkındaki Öğretisi,
alBaraka Yayınları, İstanbul, 2025, ss.244

Acının insan bedeninde nasıl gerçekleştiği ve neler hissettirdiği sadece fiziksel bir süreç değil, aynı zamanda ahlâkî anlam arayışı içinde ontolojik bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Mükellef ya da gayr-i mükellef yaratılmışların acıya kim tarafından, nasıl ve niçin maruz bırakıldığı ise adaletin kusursuz bir şekilde gerçekleşmesi için yanıtlanması gereken sorulardan olmuştur. Bu maruz bırakılma her zaman fiziki bir elem olmayıp, bazen de büyük bir acının tazmini için çekilmesi gereken bir *bedel* olmakta ve bu şekliyle de müspet bir anlam taşıyabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında acı, her zaman olumsuz bir çağrışım vermeyecektir. Fiziki bir acıdan bahsedildiğinde bunu çekmenin mutlaka bir nihayeti olacaktır. Kâdî Abdülcebbâr'ın (öl.1025) savunduğu ilâhî adalet terazisi, acıyı çekenden çektirene kadar kusursuz bir nizamla işleyecektir. Mesele acının sebep olduğu sonuçların değerlendirilmesine geldiğinde, bunun iki yönü vardır. Bunlardan biri, varlığa bu acıyı verenin alması gereken sorumluluk, bir diğeri de bu acıya maruz kalanın hakkıyla alacağı karşılık olacaktır.

Tanıtımını yapacağımız eserde Margaretha T. Heemskerk, acıyı böyle bir noktada incelemeye koyulmuştur. Acıyı ve ivazı (bedel) kitabın ana teması olarak işlemekte ve bununla birlikte konuyu Kâdî Abdülcebbâr'ın "ilâhî adalet" anlayışına referansla Mu'tezile açısından derleyip bize aktarmaktadır. Literatürde bu konuyla ilgili yapılan çalışmaların kısıtlılığı, eserin özgün bir çalışma ortaya koyduğunu göstermektedir. İçerik olarak birebir olmamakla birlikte, Türkiye'de yapılan bazı çalışmalar, konunun anlaşılması açısından yardımcı olabilecek niteliktedir.¹

Eser, yazarın doktora tezi olup 1995 yılında Hollanda'daki Nijmegen Katolik Üniversitesi'nde savunulmuştur. Tez genişletilerek gözden geçirilmiş ve 2000 yılında Brill yayınevi tarafından "*Suffering in the Mu'tazilite Theology: 'Abd al-Jabbar's Teaching on Pain and Divine Justice*" adıyla kitap olarak yayımlanmıştır. Bu orijinal baskı esas alınarak, Enes Durmuş ve Gülay Parlak Durmuş tarafından Türkçeye kazandırılan çalışma 2025 yılında alBaraka yayınları tarafından basılmıştır. Kitap, giriş kısmı hariç olmak üzere beş ana bölümden oluşmaktadır.

¹ Söz konusu bazı çalışmalar için bkz. Metin Özdemir, *İslam Düşüncesinde Kötülük Problemi* (Furkan Yayınları, 2001); Orhan Şener Koloğlu, *Kadî Abdülcebbâr'da Adalet Anlayışı* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2000); Abdulnasir Süt, *Kadî Abdülcebbâr'ın Ahlak Teorisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011); Mahsum Aytepe, *Kadî Abdülcebbâr'da Lütuf Teorisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014).

Giriş kısmı üç başlıktan oluşmaktadır. Birinci başlıkta yazar; elem ve acının ne olduğunu açıklamakta, ikincisinde; acının hangi metinlerde kullanıldığı ve bu metinlerin nüshaları, tahkikleri, serüveniyle ilgili geniş bilgi vermektedir. Üçüncü başlıkta ise acının Kâdî Abdülcebbâr'ın *el-Muğnî* eserinde hangi başlık altında ele alındığı ve burada hangi manaya geldiği izah edilmektedir. Yazar, bize sadece teoriyle doldurulmuş bir metin sunmamış, aynı zamanda Kâdî Abdülcebbâr'ın yaşamına ve eserine dair de kıymetli bilgiler vermiştir. Rey'deki baş kadılık döneminden *el-Muğnî* eserini nasıl titizlikle dikte ettiğine kadar kaynak niteliğinde detaylı bir çalışma sunmuştur. Özellikle Kâdî Abdülcebbâr'ın hocalarına karşı geliştirdiği ilmi itirazları *el-Muğnî*'den aldığı pasajlarla delillendirerek, onun ne kadar özgün ve sistematik çalıştığını ayrıntılı bir biçimde ortaya koymaktadır.

Acı, ilâhî adalet, insan fiillerinin sorumluluğu, kötülük problemi gibi meseleler sadece modern dönem kelâm araştırmacılarının konusu değildir. Eserde, bu tartışmaların klasik dönem kelâmcıları nezdindeki yeri ve Kâdî Abdülcebbâr dönemine kadar bu kelâmî problemlerin nasıl ele alındığı anlatılmaktadır. Bu sebeple yazar, kitabın birinci bölümünde Mu'tezile'nin Behşemiyye ekolüne geniş bir alan ayırmaktadır. Heemskerck, sadece Kâdî Abdülcebbâr'ın görüşlerini aktarmakla kalmamış; Mu'tezilî âlimlerden Ebû Ali el-Cübbâî (öl.916), Ebû Hâşim el-Cübbâî (öl.933), Mânkdîm Şeşdîv (öl.1034), İbn Metteveyh (öl. 11. yy. ortaları) gibi âlimlerin yaklaşımlarına da yer vererek, söz konusu meselenin asırlardır devam eden köklü bir tartışma alanı olduğunu somutlaştırmıştır. Kâdî Abdülcebbâr ve onun takipçilerinin de acı ve ivaz meselesini nasıl kavramsallaştırdığı görülmektedir. Yazar, bu bölümde fikirlerin sistematik bir takibini sunmaktadır. İlâhî adalet ve acı gibi konularla ilgili konuşan âlimlerin fikirlerini mukayeseli olarak ele almanın, kaynakların korunarak günümüze ulaştığının en somut ispatı olduğunu vurgulamaktadır. Böylece bu tartışmanın rastgele olmadığını, bilakis asırlardır devam eden bir düşünce geleneğine sahip olduğunu başarıyla temellendirmektedir.

Bu tarihsel arka planın ardından yazar, ikinci ve üçüncü bölümde acının ontolojik olarak varlığına ve ortaya çıkış şekline değinmektedir. Kâdî Abdülcebbâr; acının bir '*ma'nâ*' olduğunu söylemekte ve *el-Muğnî*'den aktardığı pasajlarla *mâ'na* kelimesinin ne gibi anlamları ihtiva ettiğini detaylı olarak anlatmaktadır (Heemskerck, 2025, s. 105-106). Yine bu bölümde yazar, Kâdî Abdülcebbâr'ın öğretisine göre iki zıt kavram olarak, acının ve lezzetin aynı fiziki uyaranla hissedildiğine dikkat çekmekte ve bir şeyin bir zamanda acı, başka bir zamanda da lezzet olarak deneyimlenebileceğini vurgulamaktadır. Buna göre elem veya lezzet olarak tecrübe edilecek şey aslında tek bir cinstir. Bu aynı cins nefretle algılandığında acı (elem), şehvetle algılandığında ise lezzet meydana gelir. Dolayısıyla Kâdî Abdülcebbâr'a göre acı duymamızın sebebi bedenimizde acı mânâsının bulunması değil, algıladığımız şeye karşı duyduğumuz nefrettir (Heemskerck, 2025, s. 110). Akabinde fiil teorisine giriş yapan Kâdî Abdülcebbâr; acının ortaya çıkışını ise "*tevlîd*"

doktriniyle izah etmektedir. Bu doktrine göre, sebepler ve sonuçlar kişinin tercihlerinin bir neticesidir. Bir şeyin sebep ve sonuca dayanması, Mu'tezile öğretisine göre de *tevlîd* olarak adlandırılmaktadır. Acının sürekliliği, âkil ya da gayri âkil varlıklar için acının ortaya çıkıp çıkamayacağı gibi konular da üçüncü bölümde açıklanmaktadır.

Yazarın, acıyı ilâhî adaletle nasıl ilişkilendirdiğini ise dördüncü bölüme geldiğimizde görmekteyiz. Yazar, Abdülcebbâr'ın gâib ve şâhid alem arasında kurduğu analojiyi, Allah'ın verdiği acıyı açıklarken sıklıkla kullandığı bir metot olarak vurgulamakta ve Allah'ın fiillerinin iyi ve ahlâkî olduğunun savunucusu olduğunu başvurduğu kaynaklarla açıklamaktadır. Kâdî Abdülcebbâr, "el-istidlâl bi's-şâhid ale'l-gâib" yöntemine sık sık başvurarak insanî fiiller ve ilâhî fiiller arasında mukayese yapmaktadır. O, acı- elem deyince akılimızda kötü bir şeyin yankılandığını ve bu doğrultuda, hangi beşerî acı verme şekillerinin iyi hükmüne sahip olduğunu ve sebeplerini tartışmıştır. Örneğin; fayda sağlamak için acı verme, daha büyük bir zararı defetmek için acı verme, hak edildiği için acı verme. Bu şekilde verilen acılar kabih (kötü) değildir, hasen (iyi) dir. İnsan fiilleri hakkında yapmış olduğu iyi-kötü hükümlerine dair tespitlerine dayanarak Allah'ın acı vermesinin de iyi olduğunu aktarmıştır. Aslında yazarın tespitine göre Abdülcebbâr'ın bu meseleyi ele alışındaki nihai gayesi, insan fiillerine uygulanacak ahlakî bir sistem ortaya koymak değil de Allah'ın bütün eylemlerinin iyi olduğunu ispatlamak ve Mutezile'nin adalet prensibini bu doğrultuda savunmaktır.

Kâdî Abdülcebbâr'ın, hocaları Ebû Abdullah el-Basrî (öl.979-80) ve Ebû İshâk b. Ayyâş'ın (öl. IV./X.) görüşlerini benimsediği bilinmekte; bir eylemin sonucunun o eylemin iyi ya da kötü olması noktasında belirleyici bir faktör olduğunu kabul ettiği belirtilmektedir. Bilinçli yapılan bir eylemle bilinçsiz yapılan bir eylemin aynı sonuçları hak etmeyeceğini düşündüğü aktarılmaktadır. Mesela, acı vermenin de iyi olabileceği başlığı dikkat çekmekte; acının hak edildiğinde kişiye teklifsiz olarak verildiği, kişinin rızası olarak ya da olmayarak kendi eliyle ya da bir başkası eliyle yaşadığı acı ve zararın defedildiği şeklindeki acı çeşitleri açıklanmaktadır. Bu bölümde yoğun olarak iyi ve kötü yollarla verilen acının izahı yapılmıştır. Çünkü yazara göre Kâdî Abdülcebbâr için zararın tazmini noktasında bu önemli bir ayrımdır. Bu ayrım, beşinci bölümde yoğunlukla ele alınan ivaz teorisinin anlaşılması açısından belirleyici bir rol oynamaktadır.

Son bölüme gelindiğinde, Mu'tezile kelâmında acının adaletle olan ilişkisi detaylı olarak incelenmektedir. Kendisini, *Tevhid ve Adl Ehli* olarak tanımlayan ekolün, kuşkusuz kendi teorik temellerine dayanan bir adalet terazisi vardır ve bu terazinin kusursuz bir şekilde işlemesi esastır. İşte bu terazinin ismi Kâdî Abdülcebbâr için ivazdır. Ona göre ivaz; Allah'ın, yaratılmışların uğradığı haksızlıkların telafi edildiği bir tazmin sistemini ifade etmektedir. Acının ivazla tazmininden önce kullanılan yöntemler ise '*tekliף*', '*lutf*', '*hadd*' ve '*hastalıklar*' gibi yollar olmuştur. Kâdî Abdülcebbâr'a göre Allah, insana sevap kazanma fırsatı vermek için onu bazı imtihanlardan

geçirmektedir. Lutf kavramı ise, kişiyi gerçekleştireceği eylem için motive eden bir ihsan olarak tanımlanmakta ve Allah tarafından kişiye bir şekilde ulaştırılan bir nimet olarak açıklanmaktadır (Heemskerk, 2025, 195).

Yazar, nihayetinde acının da bir zarar olduğunu açıklayarak bunun tazmininin de bir şekilde olması gerektiğine işaret eder. Söz konusu zararın, kasıtlı ya da kasıtsız, âkil yahut gayri âkil biri tarafından gerçekleştirilmiş olması sonucu değiştirmeyecektir. Tarafların durumlarına göre bunun uygulanması, bedeli, şekli ve neticeleri açıklanmakta, ivazın da bir lutf olduğu ifade edilmektedir. Salgınlar ya da afetlerden dolayı zarar gören her şey için ivaz vardır. Çünkü ivaz sadece zulme düşer olmuş kişiler için değil, her yaratılmış için uygulanan bir sistemdir. Fakat kişilerin seçimleri neticesinde meydana gelen hadiseler için sorumluluk alması gerektiğini de sıklıkla hatırlatmaktadır. Kâdî Abdülcebâr, bu dünyadaki tüm acılar teklifle ilgilidir diyerek bu acıları kişilerin kendi seçimlerinin sonucu olarak elde ettiklerini ifade etmektedir. Çünkü ona göre Allah'ın dünyada yaşanan hadiselerle doğrudan bir etkisinin olması kabul edilemez. Bu durumu O'nun adalet sıfatına aykırı olarak görmektedir. Teklif doktrini sayesinde yeryüzünde acının nasıl oluştuğuyla ilgili olan soruların cevaplanmasını hedeflemektedir.

Heemskerk, kitabını her dönemde konuşulan ve felsefi bir alt yapısı olan elem problemi üzerine inşa etmiştir. Özellikle Türkçedeki kelâm araştırmaları içinde acı, teklif, lutf ve ivaz konularına dair müstakil bir şekilde işlenen çalışmaların azlığını dikkate aldığımızda, eserin varlığı önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Sıklıkla yapılan kavram analizleriyle, yazar ile okuyucu arasındaki anlam kopukluğunun önüne geçilmiş ve konu daha anlaşılır kılınmıştır. Eser aynı zamanda, *el-Muğnî*'nin on üçüncü cildinden yoğun pasajlar sunmasıyla bir kaynak olma niteliği taşımaktadır. Behşemiyye ekolüne dair yapılan detaylı inceleme ve Kâdî Abdülcebâr hakkında verilen bilgiler, literatür açısından son derece kıymetlidir. Sonuç olarak, bu kitapta sadece bir ekolün tanıtımı yapılmamış, Mu'tezile düşüncesindeki adalet anlayışını tüm detaylarıyla aktarmaya yönelik kapsamlı bir inceleme sunulmuştur.

Kaynakça

- Heemskerk, Margaretha T. *Mu'tezile Kelâmında Acı: Abdülcebâr'ın Acı ve İlâhi Adalet Hakkındaki Öğretisi*. çev. Enes Durmuş- Gülay Parlak Durmuş. İstanbul: alBaraka Yayınları, 2025.
- Koloğlu, Orhan Şener. *Kâdî Abdülcebâr'da Adalet Anlayışı*. Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2004.
- Özdemir, Metin. *İslam Düşüncesinde Kötülük Problemi: Mu'tezile ve Eş'ariyye Ekolleri*. İstanbul: Esra Yayınları, 2001
- Süt, Abdulnasır. *Kadî Abdulcebbar'ın Ahlak Teorisi*. Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, 2011.